

Sodobni slovenski esej

Janez Strehovec

Slovenske gore in literarno trajnostno besedilo

Trajnostni razvoj je tema ekoliterature in ekokritike kot področij, ki sta opazno prisotni v svetovnih literaturah, kritiki in literarni znanosti. Ekoliteratura (Dwyer 2010) se usmerja k okoljski problematiki, h klimatskim spremembam in k vplivom posameznika na okolje. Pomembno vlogo pri razvoju ekološke proze ima znanstvena fantastika, ki je v mojstrovini Mary Shelley *Frankenstein* (1818) referirala na naravne katastrofe (erupcija ognjenika Tambore). Omenimo naj še sodobnejše delo, roman Michela Houellebecqa *Možnost otoka* (2005), ki se usmerja k postapokaliptičnemu svetu. Tudi Ballardov *Potopljeni svet* (1962) v ospredje postavlja ekološko tematiko. Čudenje nad grozljivimi učinki naravnih pojavov srečamo tudi v Poejevem *Maska rdeče smrti* (1841). Shelley in Ballard sta klasika na področju, na katerega posega vedno več avtorjev z uspešnicami, ki pogosto postanejo podlaga za filmske scenarije in ekranizacije (na primer visokoproračunska filma *Avatar* in *Gospodar prstanov*).

Ekološka literatura

Ekološka problematika slovenski literaturi (tudi mladinski) ni tuja; nara-va je pomembno ozadje romanov in poezije. Sodobnejši primer je drama

Katarine Morano *Kako je padlo drevo*, ki jo je v ljubljanski Drami režiral Žiga Divjak (več o tej uprizoritvi v članku *Narava. Človek* Maje Murnik, 2023). Slovenski bralci se pogosto srečujejo s teksti, ki vključujejo naravo v njeni nekonfliktni obliki (tak primer so na primer Jalnovi *Bobri* in Vandotova dela o *Kekcu*), manj pa je del, ki referirajo na naravne pojave v grozljivi modalnosti naravnih katastrof (potres, poplava, požar), omenimo naj Kajzerjevo delo *S tramovi podprto mesto* (1983), ki dokumentira in literarizira ljubljanski potres leta 1895. V ospredju takšnih del je tudi trajnostni razvoj, ki pa v slovenski literaturi ni prisoten v smislu zahtevanega ideala in kot jedro didaktične narave takšnih besedil.

Pomembna usmeritev slovenske ekoproze je gorniško pisanje, razpeto med estetizirane in etičke aspekte posameznikove aktivnosti v gorah. Pri tem gre za spise, spodbujene tudi z nenadnim poslabšanjem vremena. Slabo vreme, ki ogroža dolgo načrtovane prvenstvene vzpone ali pomembne prve ponovitve najtežjih plezalnih smeri, je v tej literaturi pogosto arhetip, na katerega referirajo številni derivatski opisi. V igri je pogosto boj za preživetje, kakršen je spremljal navezo Mihelič-Gruden med zaradi slabega vremena pokvarjenim vzponom po Bonattijevi smeri v zahodni steni Druja v centralnih Alpah. Reševanje slovenskih plezalcev med tistim vzponom je postalo tema številnih člankov v domačem in tujem tisku, tudi v reviji *Paris Match*.

Trajnostni razvoj

Trajnostno okolje kot ozadje gorniške literature je pogosto opredeljeno s čistostjo narave, ki se pojavlja kot idealizirana kategorija, v resnici tako čistega okolja ni. Okolje, nagovorjeno v konceptu in ideologiji trajnostnega razvoja, je družbeno konstruiran fantom, ki zahteva kritično obravnavo. To je okolje samotnega in nenaseljenega atola in divje, redko obiskane oaze. Vse pozitivne kategorije, ne le filozofije narave, temveč tudi socialne pravičnosti, stopajo v takšno trajnost, ki je razumljena kot ozadje, glede na katero se projicirajo koncepti nepravičnosti in naravnih degradacij. Ob trajnosti opozarjamo na netrajnost kot bistveno, pogosto spregledano in neidealizirano komponento razvoja kot kompleksne aktivnosti, ki vključuje tudi napake, motnje in hrup.

Trajnost je notranji pojav in tudi lastnost literarnih in umetnostnih projektov; ni vnesena od zunaj, ni proces, temelječ na dekarbonizaciji, ki jo favorizirajo in izvajajo državne in naddržavne organizacije, ni učinek

globalnih zahtev po brezogljični družbi, ampak je interna operacija umetnostnega podsistema, ki prispeva k njegovi stabilnosti. Trajnostni razvoj je sicer nagovorjen v agendi Združenih narodov 2030 o 17 ciljih trajnostnega razvoja, sprejeti leta 2015. Trajnost implicira preživetje, zato so v ekoliteraturi na delu prizadevanja za oblikovanje kompaktnih del, ki jim trajnost prispevata samonanašanje in autopoezis.

Ob brezogljični umetnosti in literaturi lahko pomislimo na ljudi knjige v Truffautovem filmu *Fahrenheit 451*, posnetem po enako naslovljenem romanu Raya Bradburyja (1953), v katerem totalitarni oblastniki pošljejo gasilca uničevati literarne knjige, da bi s tem preprečil širjenje revolucionarnih pogledov in idej. Na robu te družbe živijo ljudje knjige, ki memorirajo dela velike književnosti, da bi jih s tem obvarovali pred uničenjem. Knjige torej ne potrebujejo več ogljičnih nosilcev (papirja, zaslona), ampak so spravljene v možganih ljudi knjig. Od tega primera lahko posežemo k širši aplikaciji takšne trajnosti. Nanaša se na sicer redke konceptualne tekste in knjige, ki živijo kot zamisli, ideje in koncepti; spremlja jih želja, da je čim več spravljeno in obdelano v možganih; materializacija teh idej se kaže kot drugotna ali celo nepotrebna. Ko omenjamo trajnostni aspekt slovenske literature, naj poudarimo, da didaktičnost kot v teoriji in kritiki pogosto omenjena slabšalna lastnost literarnih del, ki so pisana kot agitke (recimo v socrealizmu), tukaj nikakor ni nekaj *a priori* negativnega.

Onstran trajnosti pa se odpira svet netrajnosti, pri katerem je osrednja kategorija začasnost v smislu krhke obstojnosti, kot-da-obstojnosti in neobstojnosti. Tu gre za svet subtilne dematerializacije, ko se z mislimi zadeva ob mišljenjske predmete. In ti lahko sunejo nazaj, vzpostavijo povratno zanko. Tu nastopa film *Fahrenheit 451* kot kačipot novim pristopom v kulturnem ustvarjanju. Mišljen je tekst, ki si ga zapomniš in ga znaš reproducirati ne glede na njegovo odsotno materialnost.

Trajnostni tekst

Trajnostni tekst mora biti jasen in razločen, z razvidno poanto, izkristalizirano vsebino, ki zadene, se ovije okrog bralca/poslušalca (kot se plameni ovijejo okrog polena v lončeni peči) ter ga spodbudi, osvoji in izsili njegov odgovor. Takšni so teksti velike književnosti, ki si jih zapomnijo ljudje knjige iz *Fahrenheit*a 451. Vrsta kulturnih vsebin lahko obstaja le kot miselna enota, ki vzdrži na miselni ravni, ne da bi potrebovala "prizemljitev" v zapisu. Trajnostni tekst je lahko nosilec trajnostnih vsebin, sporočil,

pogledov in idej (ekoliterature, ekokritike), lahko pa je trajnosten po svojih nekarboniziranih podlagah, alternativnih nosilcih in vključenosti v drugačno, predvsem digitalno kulturo. Takšen je digitalni besedilni projekt Davida Jhava Johnstona *ReRites*, ki ga sestavlja 4500 pesmi, oblikovanih med majem 2017 in majem 2018, in ga lahko umestimo v elektronsko literaturo. Literarna trajnost prispeva k življenju literarnega subsistema, k njegovi stabilnosti in preživetju.

Vrsta slovenskih avtorjev različnih generacij od Frana Erjavca do Iztoka Geistra je obravnavala naravne teme, pri tem pa je (bila) v ospredju predvsem vsakdanja (pogosto estetizirana) narava in manj njene ekscesne modifikacije (recimo potres, požar, povodenj in vihar). Srečujemo se z opisovanjem naravnih pojavov in s spodbujanjem zanimanja zanje, manj pa je v ospredju narava v ogrožajoči modalnosti, torej narava kot vir ekokatastrof (ki je glavna spodbuda romanov o Frankensteinu in potopljenem Londonu).

Visokogorska narava

Področje, kjer se bralci in bralke srečujejo tudi s podivjano naravo in naravnimi pojavi kot eksistencialno grožnjo, je pokrito z gorniško, še posebej alpinistično literaturo, ki je na Slovenskem razširjeno in v kritiki upoštevano področje. Pri tem ne gre samo za estetizirane opise gorniškega sveta, ampak konfrontacija posameznice in gore proizvede podlago za srečevanja etiških in estetiških vprašanj. Tu naj omenimo opis dolgega zimskega vzpona v Čopovem stebru v Triglavski severni steni (1968), ki ga je prispeval eden udeležencev tiste naveze Stane Belak - Šrauf (*V belem peklu čez Severno steno Triglava*, 1968) in v njem opisal podivjano zimsko naravo v visokogorju in izzive, ki jih je postavljala plezalcem. Vrsta opisov zahtevnih vremenskih preobratov, s katerimi se srečujejo plezalci in planinci, je sicer tema številnih prispevkov v Planinskem vestniku, v katerih avtorji kot nezanimivo referenco izpostavljajo t. i. razglednično vreme kot ozadje, pred katerim (in med katerim) se ne more dogoditi nič velikega.

Temo ekstremnega gornništva v do plezalcev neprijaznih in življenja ogrožajočih razmerah srečamo tudi v tuji gorniški literaturi, recimo v Mazeaudovi dokumentarni knjigi *Gora za golega človeka*, v kateri so se plezalci v Freneyskem stebru v montblanški skupini srečevali z ledenim *Maelstromom*, ki jih je prikoval v človeku neprijazno okolje poslabšanja vremena nad 4000 metri nadmorske višine. *Sfinga* izpod peresa Anteja Mahkote pa

je slovensko delo, ki opisuje dolgoletne poskuse avtorja in soplezalcev, kako preplezati (in razrešiti) to skrivnost Triglavske severne stene. Sfinga ni njena zadnja skrivnost, toda čas je pokazal tudi še druge skrivnosti te velike, prostrane in estetske stene, recimo njeno Črno steno, ki je predstavljala izziv za poznejše generacije, še posebno za Frančka Kneza in njegove soplezalce. Prostranost Triglavske severne stene je fascinantna. Ko se je pisec tega besedila večkrat sprehajal po zagruščenih Zlatorogovih policah med Slovenskim stebrom in Gorenjskim stebrom, je pomislil, da bi lahko tam postavili košarkarsko igrišče. Celo ograjeno z visoko mrežo, da bi odpadlo uhajanje neujetih žog v globel.

Ne le Mahkota (in prej Klement Jug, Josip Vandot, Janez Gregorin, France Avčin, Boris Režek, Marko Dular in Nejc Zaplotnik), tudi drugi slovenski avtorji in plezalci so si postavili svoje Sfinge, recimo Tone Škarja, Rado Kočevar, Tomo Česen, Tomo Virk, Iztok Tomazin, Tadej Golob, Pavle Kozjek, Igor Škamperle, Ivč Kotnik, Viki Grošelj, Andrej in Marija Štremfelj, Bogdan Biščak in Silvo Karo, da opozorimo le na nekatere. Omenimo naj tudi roman Milana Romiha *Skozi trave oblakov* ter spise Ivana Sivca in Josipa Vandota. Slovensko gorniško literaturo lahko obravnavamo tudi kot pomemben del ekoliterature, ki demonstrira svoje trajnostne značilnosti. Teh je veliko prav zaradi ekstremnih intervalov v življenju gora in tistih, ki sodelujejo pri njem.

Pehta namesto Frankensteinove prikazni

Ko usmerjamo pogled na slovensko literarizirano prozo z gorsko tematiko, ugotavljamo, da v njej umanjka Frankensteinova sintetična prikazen; na njenem mestu bralci srečamo Vandotovo Pehto. Tu je treba biti natančen in poudariti, da se svetova Frankensteinove prikazni in Pehte bistveno razlikujeta (prav zato tudi omenjamo in kontrastiramo ta junaka). S Frankensteinovo prikaznijo nas Shelley uvaja v okolje, opredeljeno s sodobnimi znanostmi (elektrotehniko, galvaniko, kemijo in medicino), medtem ko je Pehta gozdna čudakinja in samotarka s sicer nejasno preteklostjo, junakinja, ki ji je tuje spreminjanje sveta in sintetiziranje (novega) človeka. Pravljica Pehta straši otroke, medtem ko Frankensteinova prikazen spodbuja čudenje nad znanstvenimi, tehničnimi in medicinskimi dosežki. Pri Shelley gre za naravo, ki je v sporu sama s sabo (erupcija ognjenika) in izziva eksistencialno problematiko (Frankensteinovo oblikovanje umetnega človeka),

medtem ko je pretežno estetizirana narava pri Vandotu obravnavana v manj ekscesni in zato spravljivi modalnosti.

K posebnostim tradicionalnega junaka slovenske gorniške literature sodi njegovo poudarjeno junaštvo, skorajda metafizično opisan boj z go-ro, junakovo poslanstvo, namenjeno prvenstvu in pionirskemu osvajanju novih ozemelj in obzorij, kar spremlja predvsem usmeritev, ki izhaja iz pogledov dr. Klementa Juga, oprtih na pravcato nietzschejansko poudarjanje volje do prvenstva pri osvajanju gorskih ciljev. Pri dr. Jugu je v igri tudi njegovo zanimanje za psihologijo in filozofijo; celo v trenutkih, ko je med zahtevnim plezanjem njegovo življenje ogroženo, se plezalec pogloblja v svojo psiho, se samoopazuje in eksperimentira z občutki. Videti je, da stopajo v Jugovih opisih v ospredje celo metafizične kvalitete, ki jih je omenjal poljski fenomenolog literarne vede Roman Ingarden in z njimi referiral na kvalitete izjemnega in presežnega, ki se v življenju pojavljajo skrajno redko, najdemo pa jih v literarnih delih. Življenje teče v sivem in nepomembnem toku, ne glede na velike dogodke in dejanja, ki se pojavljajo v njem, potem pa se nenadoma pojavi "dogodek, ki ogrne nas in naše okolje s posebno, nepopisno atmosfero. Kakršne že posebne vrste kvalitete je lahko ta atmosfera, grozljiva ali očarljiva do samopozabe, je nekaj, kar se razlikuje po svojem sijajnem, barvitnem veličastju od vsakdanje sivine in zaradi česar postane ta dogodek kulminacija življenja, ne glede na to, ali temelji na strahoti ostudnega umora ali v duševni ekstazi pri združitvi z bogom" (Ingarden, 341).

Šele v sodobnejši slovenski gorniški literaturi so Nejc Zaplotnik s *Potjo* (1981) in predvsem mlajši plezalci pisci odprli usmeritev, v kateri ne gre samo na nož, ampak se povečevanje plezalčevega herojstva umika razmišljujočim pogledom na alpinizem, pogosto pa stopa v ospredje tudi bolj vedro pisanje, ki sta mu lahko dodana tudi ironiziranje in humor. Alpinizem je v novi generaciji besedil na poti osvobajanja v smislu opuščanja bremena iskanja presežnega; razumljen postaja kot eden izmed ekstremnih športov, ki se dogaja v kontekstu trajnostnega razvoja in je obogaten z razmišljanji udeležencev in izzivalnimi opisi njihovih akcij. Alpinistični vzpon, nadgrajen v literariziranem opisu, je lahko interpretiran kot kulturno dejanje. Razmišljanje o kulturnem tekstu in kontekstu alpinizma je sicer blizu Mihi Kajzljju v njegovem besedilu *Lahka pot do uspeha*, kjer kritično zapiše: "Alpinizem, ki smo ga z leti iz nemnožične, kulturno visoko razvite dejavnosti, žal, degradirali na navaden merljiv šport, se mora v tem zanj težkem času oprijeti svoje kulturne preteklosti, pri čemer je ekološki odnos do narave danes ena od temeljnih lastnosti kulturnega"

(1995, str. 62). V tem stališču je pomemben poudarek na opoziciji med alpinizmom kot merljivim športom in kulturno dejavnostjo; le prek kulturacije uhaja alpinizem svoji merljivi, statistični profanosti.

Naravne katastrofe in trajnostni razvoj

Modna beseda trajnostni razvoj, ki jo srečamo v ekoloških besedilih, usmerja praviloma k idealiziranemu stanju trajnostnega razvoja kot spremljevalki življenja v neokrnjenem naravnem okolju. Vsekakor je to področje pogosto prikazano v nekonfliktni in prijazni luči, čeprav nam celovitejša srečevanja z njim pokažejo, da je takšno idealiziranje fantazma in utvara. V resnici tako prijazno okolje srečamo predvsem v pravljičah in fantazijskih projekcijah, dejansko pa nam okolje razkriva tudi svoje temačno, razburkano in konfliktno obličje; onstran spokojne narave se odpira področje ekstremnih naravnih pojavov in katastrof. Ob jezeru sredi gozda, drevoredu topolov, skupini srn na z mesečino obsijanem obronku potoka in cvetličnih gredah soobstaja okolje viharjev, neviht, tornadov, potresov, poplav, požarov, močvirij in nanosov peska. Od razgledničnih naravnih motivov je vredno usmeriti pogled na mesta, ki so videti, kot da bi nase na njih narava položila roko, se, metaforično rečeno, sporekla sama s sabo. Tok bistre studenčnice surovo prekine odtok rdečkaste vode z makadam-ske ceste, v gredico planinskih rož poseže kup nasutega kamenja, ribnik zasuje z odpadki naložen tovornjak. Hrup vodne elektrarne splaši roj kačjih pastirjev in dvigne jato ptic. Pogosto smo na poti srečevanja s komaj kaj estetizirano naravo, ki pa trdovratno soobstaja ob tisti zgledni in razglednični. Smo v okrožju negativnega, ki se ne izmika ranam in bolečini, je pa prav tako bistveno za življenje na našem planetu.

Pojave in gibanja negativnega razvoja je treba upoštevati kot dejavnike, ki prispevajo h kompleksnosti življenja, ki nikakor ni idealizirano stanje. Kompleksno življenje je bogato življenje in kot takšno štartna točka za zapletena razvojna gibanja, ki demonstrirajo življenjsko moč. Trajnostni razvoj vključuje tudi malo trajnostne komponente, napake in kaotičnost. Recimo kar temni razvojni pojavi so pri tem bistveni, z njimi se karte mešajo na novo, z njimi se dejansko odpira izzivalno obličje narave, za katerega so bistvene napake, protigibanja, turbulence in zastoji. Skozi takšno temnačno naravno ozadje se nam pogosto odpre pogled v praktičnem stališču pogosto prezrto resničnost.

Če govorimo o humanističnem pogledu na naravo, je videti, da pri tem prevlada nekonfliktni obraz narave, ki se ne izmika in ne udari nazaj, nasprotno, je nekaj prijaznega in nenevarnega. Moč narave pa je v nevarnostih, ki jih demonstrira v svojih pogosto šokantnih oblikah. Če hočeš naravo spoznati, so potrebni obiski njenih nevarnosti in katastrof. Prese-
netiti jo moraš, kadar nase polaga roko, zastane in se umika.

Literatura

Stane Belak - Šrauf, 1968: *V belem peklu čez Severno steno Triglava*. Planinski vestnik 85/4, str. 151–69.

Agenda ZN 2030 o 17 ciljih trajnostnega razvoja, 2015: United Nations, Sustainable Development Goals, Agenda 2030. Tudi na spletu: <https://sdgs.un.org/goals>.

Jim Dwyer, 2010: *Where the Wild Books are: A Field Guide to Ecofiction*. University of Nevada Press.

Roman Ingarden, 1990. *Literarna umetnina*. ŠKUC. Filozofska fakulteta. Ljubljana.

Miha Kajzelj, 1995. *Lahka pot do uspeha*. Planinski vestnik 95/2, str. 62–64.

Maja Murnik, 2023: Narava. Človek. *Sodobnost* 87/6, str. 748–54.

Tomo Virk, 2022: *Towards a bi-polar Typology of Slovenian Mountaineering Literature*“ *Slavica Tergestina* 28/1, str. 176–98. Tudi na spletu: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-N2JZYK4U>.